

สุริครปลกขณ :

อัตลักษณประกอบสร้งของสตรีเขมร...เพื่อชาติ

“Perfectly Virtuous Woman” :

Constructed Identity of Khmer Women for the Nation

อารียา หุตินทะ*

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายแนวคิดกุลสตรีในฐานะของอัตลักษณที่ประกอบสร้งให้สตรี ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ของกัมพูชา

แนวคิดกุลสตรีหมายถึงวิธีปฏิบัติตนที่สมบูรณเพียบพร้อมของสตรีในด้านกิริยามารยาท การปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพของบุตรสาว ภรรยา และมารดา และความประพฤติที่ไม่ต่างพร้อยในเรื่องเพศ แนวคิดกุลสตรีไม่ได้จำกัดอยู่เพียงความหมายเดียว แต่จะได้รับการตีความ ปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมความหมายใหม่ ๆ ตั้งแต่ช่วงก่อนทำให้เป็นเวียดนามจนถึงยุคปัจจุบัน

สมัยก่อนทำให้เป็นเวียดนาม แนวคิดกุลสตรีคือ ภาพของสตรีในอุดมคติที่ปรากฏในวรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณคดีลายลักษณที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ในช่วงการทำให้เป็นเวียดนาม แนวคิดนี้ถูกนำไปปรับใช้เพื่อช่วยป้องกันการกลืนชาติทางสายเลือด ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ภารกิจการทำให้เป็นอารยะของฝรั่งเศสทำให้มีการผนวกแนวคิดกุลสตรีเข้ากับการทำให้สตรีทันสมัย ในช่วงเขมรแดง แนวคิดกุลสตรีถูกลบล้างและแทนที่ด้วยความ

* อาจารย์ ดร. ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

เท่าเทียมของบุรุษและสตรีในฐานะบุตรขององค์การ หลังยุคเขมรแดง แนวคิดนี้ได้รับการฟื้นฟูและปรับเติมความหมายใหม่ให้สตรีร่วมสร้างชาติ นับแต่ยุคหลังอันแตกจนถึงปัจจุบัน แนวคิดกุลสตรีคือเครื่องมือในการทำความเข้าใจสังคมกัมพูชา

ตลอดประวัติศาสตร์กัมพูชา ชนชั้นปกครองของกัมพูชาคือผู้ปรับเติมความหมายให้แนวคิดกุลสตรี แนวคิดดังกล่าวจึงมีนัยทางการเมืองที่ต้องการควบคุมสตรีให้ปฏิบัติตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายอย่างไม่ตั้งคำถาม

แนวคิดกุลสตรีคือการตั้งประเด็นอภิปรายว่าสตรีเขมรควรเป็นเช่นไร และในความเป็นจริงสตรีเขมรเป็นเช่นไร แนวคิดกุลสตรีจะยังคงอยู่ไปจนถึงศตวรรษที่ ๒๑ หรือไม่นั้น ยังเป็นคำถามหลักสำหรับสตรีเขมร

คำสำคัญ อัตลักษณ์ที่ถูกสร้าง สตรีเขมร กุลสตรี

Abstract

This article aims to explain the concept of the “Perfectly Virtuous Woman” as the Khmer woman’s constructed identity, which has changed throughout Khmer history.

The concept of the “Perfectly Virtuous Woman”(ស្រី ស្រាប់ ធម្មតា) refers to the practices of women : proper manners, roles according to their social status as the perfectly virtuous daughter, wife and mother, and how to live free of sexual denigration. With no single or fixed meaning, the concept has been interpreted, adjusted and added new meanings throughout Khmer history from Pre-Vietnamization until the present time.

Prior to Vietnamization, the concept had been presented through role models in the oral tradition and literature influenced by Buddhism. During

Vietnamization, the concept was applied to save the nation from assimilation. During the French Protectorate, the concept was modified by the Civilizing mission of the French to modernize women. Under the Khmer Rouge, the concept was replaced by the equality of men and women as the children of Angkar. After liberation from the Khmer Rouge, the concept was revived to rebuild the country. From the post UNTAC phase until the present, the concept has been re-introduced to understand Khmer society.

Throughout Khmer history, the concept has been constructed by the ruling class. Therefore, the concept contains hidden political objectives and has been applied to force women to perform various kinds of state assignments without question.

The concept of the *“Perfectly Virtuous Woman”* discusses what a Khmer woman should, be and what in fact she is. Whether the concept of the *“Perfectly Virtuous Woman”* will survive in the twenty-first century or not is still the main question for Khmer women.

Keywords constructed identity, Khmer women, Perfectly Virtuous Woman

บทนำ

ในฐานะของคนส่วนใหญ่ที่รอดชีวิตจากสงครามที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ ตลอดช่วงเวลาเกือบ ๓ ทศวรรษนับตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๙๗๐ สตรีเขมรกลายเป็นกำลังสำคัญของประเทศในการฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การผลิตในทุกภาคส่วนและการฟื้นฟูสถาบันทางสังคมทุกระดับ ล้วนแต่ใช้แรงของสตรีเป็นหลักในการขับเคลื่อนประเทศให้หลุดพ้นจากความล่มสลายทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้สังคมเขมรยังตั้งความคาดหวังกับสตรีให้ปฏิบัติภารกิจด้านวัฒนธรรมทั้งการเป็นผู้สืบทอดและส่งต่อ

วัฒนธรรมของชนชาติตนอย่างเข้มงวด พันธกิจอันสำคัญนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่แนวคิด ความเป็นกุลสตรีผู้เพียบพร้อม หรือ *สุริศรปลุกขณ* (สุริ สุธะ ษณฺณ) ที่เข้าใจกันดีในภาษา เขมร กล่าวคือ สตรีต้องมีกิริยามารยาทดี ปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพของตนเองทั้งใน ฐานะบุตรสาว ภรรยา และมารดาอย่างดี และครองตนไม่ให้เสื่อมเสียในเรื่องเพศ ความ จริงจังของภารกิจนี้ถึงขนาดที่ว่า สังคมเขมรจะสามารถธำรงอัตลักษณ์ของชนชาติตน ไว้ได้หรือสูญสิ้นอัตลักษณ์ไปแล้วให้พิจารณาที่บทบาท หน้าที่ และความประพฤติของ สตรีเขมรว่า มีความสอดคล้องกับกรอบแห่งความเป็นกุลสตรีผู้เพียบพร้อมนี้ได้มากน้อย เพียงไร (Ledgerwood 1990 : iii) หากปฏิบัติตามได้ เธอก็จะมีศักยภาพที่จะเป็นผู้นำใน การตัดสินใจเรื่องต่างๆ ในครอบครัวทั้งทางด้านเศรษฐกิจครัวเรือน วางแผนการศึกษา และอนาคตให้บุตร แก้ไขปัญหาต่างๆ รวมทั้งสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ไม่ดีของ สามีให้กลายเป็นด้านตรงกันข้ามได้ นอกจากนี้ เธอและครอบครัวจะได้รับการยกย่อง ยอมรับนับถือและให้เกียรติในฐานะสตรีผู้เพียบพร้อมของสังคมเขมร

แนวคิดความเป็นกุลสตรีผู้เพียบพร้อม หรือ *สุริศรปลุกขณ* (สุริ สุธะ ษณฺณ) จึงมี ความหมายต่อสตรีเขมรในสองลักษณะคือ เป็นช่องทางแห่งอำนาจที่สตรีสามารถครอบ ครองได้หากเธอปฏิบัติตัวอย่างถูกต้องตามแบบแผนของสังคม และเป็นอัตลักษณ์ทาง วัฒนธรรมที่สังคมมอบให้สตรีเขมรเป็นผู้เก็บรักษาเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ความย้อนแย้ง ของแนวคิดกุลสตรีในสังคมเขมรก็คือ ในขณะที่ด้านหนึ่งของแนวคิดกุลสตรีอนุญาตให้ สตรีเขมรเข้าถึงอำนาจและมีอิทธิพลเหนือบุรุษได้จริง แต่ขอบเขตของอำนาจดังกล่าวก็ จำกัดอยู่ในระดับปฏิบัติการในพื้นที่เล็กๆ เช่นในครอบครัวหรือในชุมชนเท่านั้น ในพื้นที่ ระดับใหญ่ สตรีแทบไม่มีสิทธิในการกำหนดชีวิตของตนเองเลย ทุกอย่างเป็นไปตาม ความต้องการของชุมชน สังคม และรัฐบาลแบบปิตาธิปไตยที่เอื้อประโยชน์ให้กับชนชั้น ปกครองทั้งสิ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทั้งการเป็นช่องทางแห่งอำนาจของสตรีและการเป็น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกความเป็นเขมร สิ่งเหล่านี้คือการประกอบสร้างแนวคิด กุลสตรีจากชนชั้นปกครองโดยมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองแฝงอยู่ เพื่อให้รัฐสามารถ ควบคุมสตรีให้ปฏิบัติตามที่รัฐมอบหมายอย่างเข้มแข็ง จงรักภักดีและไม่ตั้งคำถาม ได้ตลอดมาทุกยุคสมัย

กำเนิดและความหมายแนวคิดกุลสตรี

หลักฐานที่เก่าที่สุดที่พอจะสืบค้นกำเนิดของแนวคิดกุลสตรีได้คือวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์ ภาพของสตรีที่ปรากฏในวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะเริ่มเป็นที่รู้จัก และแพร่กระจายสู่การรับรู้ของสังคมเขมรทั่วไปเริ่มตั้งแต่ประมาณศตวรรษที่ ๑๔ (ซึ่ง ฟู กุ ทิ ๑๙๙๗ : ๘๑) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่วรรณกรรมมุขปาฐะเริ่มเล้าสู่กันฟังในหมู่ชนเขมร เมื่อถึงศตวรรษที่ ๑๖ คือกำเนิดของวรรณคดีลายลักษณ์เรื่องสำคัญคือรามเกียรติ์ตอนที่ ๑-๑๐ (ซึ่ง ฟู กุ ทิ ๑๙๙๗ : ๑๐๐) ไปจนถึงประมาณศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งคือช่วงเวลาที่เราจะกล่าวถึงกำเนิดขึ้น (ซึ่ง ฟู กุ ทิ ๑๙๙๗ : ๘๓) ในเวลาเกือบ ๔๐๐ ปีที่เรื่องเล่าเหล่านี้ไหลเวียนอยู่ในการรับรู้ของคนในสังคมเขมร สามารถประมวลออกมาเป็นภาพของสตรีในอุดมคติชุดหนึ่งที่มีลักษณะทั้งสอดคล้องและย้อนแย้งกันเองอย่างน่าสนใจ

ความสอดคล้องที่เห็นคือทั้งหมดร่วมกันเสนอภาพสตรีที่มีรูปโฉมงดงามและมีคุณสมบัติเพียบพร้อมในฐานะภรรยาและมารดาในอุดมคติ (เน้นที่ภาพภรรยา) โดยภรรยาในอุดมคติจะต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว ภาพนี้มีที่มาจากนางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์หรือรามเกียรติ์ของเขมร ส่วนภาพของภรรยาที่ต้องอุทิศตนเพื่อปรนนิบัติรับใช้สามีในทุกๆ เรื่องในยามปกติ และร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีในยามสามีตกทุกข์ได้ยากนั้นมีพระนางมัทรีจากชาดกเป็นต้นแบบสำคัญ นอกจากนี้ภรรยาในอุดมคติต้องปฏิบัติงานบ้านงานเรือนได้อย่างไม่บกพร่อง มีจริยมารยาทงดงามและเปี่ยมคุณธรรม ต้องเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด เป็นผู้ให้คำปรึกษาที่ดีแก่สามีและต้องไม่ดูถูกสามีตนเอง คุณความดีของภรรยาในอุดมคติจะเปรียบเสมือนบุญญาธิการที่เปี่ยมไปด้วยศักยภาพทางจิตวิญญาณที่ปกป้องคุ้มครองสามีได้ และจะนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่สามีและครอบครัว ภาพดังกล่าวคือการคัดสรรที่แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ศาสนาพุทธ และความเชื่อท้องถิ่นของคนเขมรที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

แต่ถึงกระนั้น ภาพของสตรีจากส่วนของวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีจุดเน้นที่ต่างหรือในบางกรณีขัดแย้งกับภาพสตรีในวรรณคดีลายลักษณ์ก็ยังสามารถเล็ดรอดมาถึงปัจจุบัน และเป็นภาพที่ได้รับความนิยมจากมหาชนด้วย เช่นการใช้ปัญญาเพื่อประโยชน์ทางโลก หรือสตรีผู้ละเมิดข้อห้ามเรื่องเพศวิถีแต่ไม่ถูกสังคมลงโทษเพราะมีปัญญาสูง

และปัญญาเหล่านั้นเป็นสิ่งที่สามารถนำมาเพิ่มพูนทรัพย์และความมั่งคั่งให้ครอบครัว
สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภาพของสตรีในอุดมคติในสังคมเขมรไม่ใช่สิ่งที่มีรากฐานจาก
ความคิดความเชื่อเพียงแหล่งเดียว แต่เป็นภาพที่ผสมผสานความคิดความเชื่อจากหลายๆ
แหล่ง การที่สังคมเขมรยินยอมให้ภาพสตรีบางภาพที่มีลักษณะทำลายต่อบรรทัดฐานที่
เข้มงวดส่งผ่านมาถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าสังคมเขมรนั้นเปิดกว้างไว้สำหรับการตีความ
ปรับ และเติมความหมายใหม่ๆ ให้กับภาพของสตรีผู้เพียบพร้อมเสมอ ความหมายของ
ความเป็นกุลสตรีจึงไม่ได้มีลักษณะตายตัว แต่เป็นความหมายที่ปรับเปลี่ยนไปตาม
ความต้องการและตามบริบทของสังคม เมื่อใดก็ตามที่มีความจำเป็นในการดึงสตรีเข้ามา
รับภารกิจต่างๆ ที่สังคมจะเป็นผู้มอบหมาย ภาพกุลสตรีที่สังคมสร้างไว้แต่เดิมก็จะ
ถูกหยิบมาปรับใช้ต่อไป

การปรับความหมายแนวคิดกุลสตรี : สตรีกับการกิจเพื่อชาติ

ท่ามกลางปัจจัยทางการเมืองที่ไม่เคยสงบนิ่งของเขมร ไม่ว่าจะจากการแย่งชิง
อำนาจกันเองภายในประเทศ หรือจากการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน สิ่งให้เห็น
เด่นชัดตลอดประวัติศาสตร์เขมรคือ กลุ่มผู้ปกครองจะดึงสตรีเขมรให้เข้ามามีส่วนร่วมกับ
ภารกิจทางการเมืองตลอดเวลา ทั้งหน้าที่ในการผลิตชนรุ่นใหม่ให้ผู้ปกครอง หน้าที่ในการ
ปกป้องพรหมแดนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมโดยไม่ให้มีเพศสัมพันธ์กับบุรุษต่างเผ่าพันธุ์
การเป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่งเรืองของชนชาติ การสนับสนุนด้านเสบียงอาหารและ
สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ให้กับทหารที่อยู่ในสมรภูมิ หรือการเรียกร้องและปลุกเร้าให้
สตรีเขมรเข้าร่วมสมรภูมิรบโดยตรง แนวคิดกุลสตรีเป็นเครื่องมือสำคัญที่รัฐ หรือกลุ่ม
ผู้ปกครองแต่ละกลุ่มจะหยิบฉวยมาผสมผสานกับกระแสต่างๆ เพื่อสร้างเป็นวาทกรรม
หลักที่รัฐใช้ควบคุมสตรีทุกครั้งไป

ปลายศตวรรษที่ ๑๙ ภัยสงครามจากไทยและเวียดนามทำให้ชาวเขมรหวาดวิตก
ว่าสายเลือดของชาติตนเองจะค่อยๆ กลืนหายไปจากการสลับกันเข้ามายึดครองของ
เพื่อนบ้าน วิกฤตด้านวัฒนธรรมที่รุนแรงที่สุดในความรู้สึกของชาวเขมรคือนโยบาย
การทำให้เป็นเวียดนามที่เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. ๑๙๓๕-๑๙๔๐ เพื่อปกป้องพรหมแดนทาง
เชื้อชาติของตนเอง กวีเขมร (บางท่านเป็นกษัตริย์) ได้หยิบเอาแนวคิดกุลสตรีมาเพิ่ม
ความหมายบางประการเข้าไปอีก วรรณคดีเรื่องสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการปรับความ

หมายของแนวคิดกุลสตรีคือ เรื่องเลbungเรื่องกาเกี วรณคดีคำสอนสตรีทั้งสองสำนวน (ฉบับของพระองค์ด้วงและฉบับของหมื่นไ้ม) รวมทั้งพิธีกรรมทางสังคมที่เกี่ยวกับสตรีคือ พิธีเข้าร่วมและพิธีแต่งงาน แนวคิดและคำสอนที่ปรากฏในวรรณคดีและพิธีกรรมทั้งหมด จะเข้ามารวมกันตราให้แนวคิดกุลสตรีเป็นเสมือนกฎเหล็กในการควบคุมสตรีโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเพศวิถี เพราะสังคมต้องการให้สตรีเป็นปราการป้องกันการกลืนชาติทางสายเลือด และให้ความเป็นกุลสตรีเป็นสิ่งยืนยันอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแห่งชนชาติของตนเอง

เรื่องเลbungเรื่องกาเกีเป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ด้วง แต่งในปี ค.ศ. ๑๘๑๕ ขณะพระองค์ยังเป็นเจ้าฟ้าหนุ่มที่มีชันษาเพียง ๑๙ ชันษา (สิง นุก ที่ ๒๐๐๓ : ๒๗) และเป็นช่วงเวลาที่พระองค์พำนักอยู่นอกประเทศของตนเองในลักษณะผู้ที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ในสยามประเทศ กาเกีเสนอภาพของสตรีที่มีมุมมอง มีมลทิน มีจิตใจเรวรน แต่ความผิดที่ชัดเจนที่สุดของนางกาเกีคือ การละเมิดข้อห้ามในเรื่องเพศวิถี เพราะมีกไฟในกามราคะกับบุรุษอื่นที่ไม่ใช่สามีตนเอง ชั่วร้ายบุรุษที่นางมีความสัมพันธ์ทางเพศด้วยคือ บุรุษต่างเผ่าพันธุ์ (คือพญาครุฑและคนธรรพ์) เหตุการณ์ในเรื่องกาเกีเป็นสิ่งที่พ้องกันกับสถานการณ์ของประเทศเขมรในขณะนั้นที่มีบุรุษต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่เต็มไปหมด ความเกรงกลัวว่าจะถูกกลืนชาติทางสายเลือดทำให้พฤติกรรมคบขู้สุ่ชายของนางกาเกีเป็นสิ่งที่สังคมเขมรยอมรับไม่ได้ เพราะเท่ากับนางไม่อาจรักษาสายเลือดที่บริสุทธิ์ของชาวเขมรเอาไว้ พฤติกรรมของสตรีเยี่ยงนางกาเกีจึงถูกลงโทษและต้องเป็นโทษสถานหนักตามคติพุทธด้วยคือ การให้ไปชดใช้กรรมนั้นในนรก ประเด็นดังกล่าวสะท้อนความต้องการของสังคมในการควบคุมเรื่องเพศวิถีของสตรี และยังแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสตรีกับการสร้างชาติ และการรักษาพรหมแดนของความเป็นชาติได้อย่างดี

ล่วงมาอีก ๒๒ ปี นับจากการประพันธ์เรื่องเลbungเรื่องกาเกีคือในปี ค.ศ. ๑๘๓๗ วรณคดีคำสอนสตรีฉบับพระองค์ด้วงก็เกิดขึ้น (สิง นุก ที่ ๒๐๐๓ : ๓๒) ในขณะที่วรรณคดีคำสอนสตรีอีกฉบับหนึ่งคือ ฉบับของหมื่นไ้มไหลเวียนอยู่ในสังคมเขมรมาชวาระยะหนึ่งแล้ว คำสอนสตรีทั้งสองเล่มนี้ไม่เพียงแต่ต้องการเตือนสติสตรีให้รักษาความบริสุทธิ์ของความเป็นเขมรไว้ให้ดี แต่จะพัฒนาตนเองจนถึงระดับการตราให้เป็นบทบัญญัติที่ใช้ควบคุมสตรี การรักษาพรหมแดนทางวัฒนธรรมโดยควบคุมสตรีนั้นต่อมาจะเข้มข้นถึงขนาด

ตริ่งพรมจรรย์ของสตรีได้ด้วยเนื้อหาที่ลงรายละเอียดอย่างมาก

เนื้อหาในวรรณคดีคำสอนทั้งสองล้วนวนอาวแบ่งได้เป็นสองประเด็นหลักคือ

๑. การจัดประเภทภรรยาที่ดี และภรรยาที่ไม่ดี และ

๒. กฎข้อบังคับให้สตรีประพฤติปฏิบัติซึ่งครอบคลุมทั้งเรื่องกิริยามารยาท ความประพฤติที่สตรีมีต่อบุคคลรอบตัว การปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตประจำวัน และเรื่องเพศวิถี จวบ/สุรีของพระองค์ด้วงควบคุมในเรื่องเพศวิถีอย่างเข้มงวดในขณะที่จวบ/สุรีของหมื่นไฉนเน้นวิธีการปฏิบัติตัวกับบุคคลต่างๆ ในชีวิตประจำวัน และความรับผิดชอบในหน้าที่ การงานของสตรีผู้เป็นภรรยา การที่เนื้อหาหลักของจวบ/สุรีฉบับพระองค์ด้วงเน้นประเด็นเรื่องความอับมงคลของสตรีด้านเพศวิถีชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สิ่งที่สังคมต้องการควบคุมคือ วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับความปรารถนาทางเพศของสตรีให้มีความเหมาะสม เนื้อหาชี้แจงอย่างชัดเจนเป็นข้อๆ เลยกว่า สตรีพึงมีเพศสัมพันธ์กับสามีเพียงคนเดียว และสตรีต้องเป็นผู้ตามที่ดี พร้อมทั้งจะตอบสนองหากสามีเกิดความปรารถนาในตัวเธอ ในขณะที่การแสดงความปรารถนาในตัวบุรุษอื่น และการมีความสัมพันธ์กับบุรุษอื่นที่ไม่ใช่สามีตนเองเป็นสิ่งต้องห้ามอย่างเด็ดขาด ส่วนจวบ/สุรีสำนวนหมื่นไฉน มีจุดเน้นอยู่สามประเด็นคือ ประเด็นแรกเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติกับสามีและสิ่งที่ควรละเว้น ประเด็นที่สอง เป็นวิถีปฏิบัติตัวกับมารดาบิดาและญาติมิตร และประเด็นที่สาม เป็นจริตกิริยาที่ห้ามกระทำในฐานะกุลสตรี เช่นเดียวกับจวบ/สุรีสำนวนพระองค์ด้วงคือ เนื้อหาคำสอนฉบับนี้ก็มีลักษณะของการให้แนวปฏิบัติที่ชัดเจนเพื่อควบคุมวิถีปฏิบัติภายในครัวเรือนให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง

วรรณคดีคำสอนสตรีฉบับพระองค์ด้วงเกิดขึ้นหลังจากเวียดนามดำเนินโครงการปฏิรูปเขมรให้เป็นเวียดนามมาแล้ว ๒ ปี พระองค์ด้วงจึงมีประสบการณ์ร่วมในการเป็นผู้ถูกกระทำจากนโยบายทำให้เป็นเวียดนามเช่นประชากรชาวเขมรคนอื่นๆ การถูกปกครองและการพยายามเปลี่ยนวัฒนธรรมของตนโดยฝ่ายเวียดนามเป็นสิ่งที่รุนแรงต่อจิตใจของชาวเขมรอย่างมาก ชาวเขมรจึงต้องพยายามตริ่งพรมแดนของตนเองเอาไว้ให้ได้ อย่างน้อยก็ในด้านของความบริสุทธิ์ของชาติพันธุ์ตนเอง และอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม วรรณคดีคำสอนสตรีฉบับพระองค์ด้วงก็คือ หัวใจสำคัญที่มาย้ำเตือนว่าสตรีเขมรมีหน้าที่เป็นปราการด่านสุดท้ายที่จะต้องปกป้องอัตลักษณ์แห่งความเป็นเขมรเอาไว้ในแง่ของการรักษาสายเลือดที่บริสุทธิ์ของชนชาติโดยตรง ส่วนจวบ/สุรีสำนวน

หมิ่นไม่ตอบสนองความต้องการของสังคมในการตึงความเป็นกุลสตรีเข้มไว้ที่การรักษาพรหมแดนทางวัฒนธรรม โดยเน้นบทบาทหน้าที่และการรักษาจารตกิจริยาของภรรยาที่สมบูรณ์แบบที่ชาวเขมรนิยามว่าหมายถึงความเป็นเขมรแท้ให้กับสตรีเขมร

จากคำสอนในจวบาส์วรีที่ตราแนวคิดกุลสตรีให้มีลักษณะเป็นกฎที่สตรีเขมรต้องปฏิบัติตาม พิธีกรรมสองอย่างที่เกี่ยวกับสตรีคือ พิธีเข้าร่วมและพิธีแต่งงานจะแสดงให้เห็นกระบวนการสร้างความหมายทางสังคมให้กับร่างกายของสตรีที่นำเด็กสาวผ่านเข้าสู่ความเป็นกุลสตรีอย่างเต็มตัว หลังจากผ่านพิธีกรรมทั้งสองนี้ เรือนร่างของสตรีแต่ละคนก็จะกลายเป็นเรือนร่างที่แสดงอัตลักษณ์ของชาวเขมรที่จะต้องถูกสังคมควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อรักษาความบริสุทธิ์ และอัตลักษณ์แห่งชนชาติตนเอาไว้

เนื้อหาสำคัญที่ใช้ในการอบรมเด็กสาวในพิธีเข้าร่วมทั้งภาคทฤษฎีคือ จวบาส์วรี และภาคปฏิบัติคือ ความรู้ที่มารดาถ่ายทอดวิชาความเป็นแม่บ้านแม่เรือนให้ (ซึ่งก็มีที่มาจากจวบาส์วรีอีก) แสดงให้เห็นว่า พิธีเข้าร่วมคือการนำจวบาส์วรีมาลงรหัสทางวัฒนธรรมเพื่อกำกับเด็กสาวเกี่ยวกับการใช้ร่างกายของตนเองให้สอดคล้องไปกับความคาดหวังทางสังคม การกักตัวเด็กหญิงที่เริ่มเข้าสู่วัยสาวโดยใช้การมีประจำเดือนเป็นครั้งแรกเป็นจุดเริ่มต้นเป็นเวลาถึง ๓-๖ เดือนหรือในบางรายอาจกินระยะเวลาถึง ๑ ปีเป็นกุศโลบายในการควบคุมเด็กสาวที่เริ่มเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์แล้วให้อยู่ในสายตาของบิดามารดาซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนสถาบันทางสังคมที่ใกล้ชิดกับเด็กสาวมากที่สุด ตั้งแต่เริ่มเข้าสู่วัยสาวไปจนกระทั่งถึงวัยออกเรือน สังคมจะเข้ามากำกับชีวิตสตรีแต่ละคนให้เป็นไปตามครรลองที่สังคมต้องการ นับแต่การเตรียมสตรีให้มีลักษณะเพียบพร้อม การควบคุมพฤติกรรมสตรีไม่ให้ออกนอกถิ่นนอกทาง ไปจนถึงการส่งต่อตัวสตรีแต่ละคนให้ถึงมือบุรุษที่สังคมก็คัดสรรว่าเพียบพร้อมสำหรับการสืบเผ่าพันธุ์เขมร

ส่วนพิธีแต่งงานก็มีการนำคำสอนจากจวบาส์วรีมาเป็นเนื้อหาในพิธีเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่องการควบคุมให้สตรีอยู่เย้าเฝ้าเรือน ในพิธีชุดดำแย่นั้น กล่าวไว้ว่า ละอองของผลตำแยทำให้มีอาการคัน ต้องชุดเอาต้นตำแยออกเพื่อไม่ให้มีผลอีกต่อไป ในพิธีออกกรมและพิธีแต่งงานของเขมรจึงจัดให้มีพิธีนี้เพื่ออบรมสตรีไม่ให้เกิดอาการคันได้แก่ คันก้น นั่งอยู่บ้านไม่ติด ชอบเดินเล่นบ้านคนอื่น คันเท้าคือชอบเดินไปทั่วทุกแห่งหน คันมือคือชอบหยิบจับสมบัติของผู้อื่น และคันปากคือชอบนินทาผู้อื่นเขา พิธีชุดดำแย่นี้จึงมีเพื่อทำให้สตรีหายขาดจากอาการคันทุกอย่าง เพื่อให้สตรีผู้นั้นมีคุณสมบัติเป็นสตรีครบลักษณะ

(จวน ญิล ๒๕๔๘ : ๗๙-๘๔ และ ๘๙-๙๒) ส่วนในพิธีทำพินจะตอกย้าคำสอนเรื่องไฟสามกองที่สตรีผู้เป็นภรรยาต้องดูแลรักษาไว้ให้ติดอันเป็นคำสอนจากจุบาบสุรีสำนวนหมื่นโม พิธีนี้ อาจารย์ยัญญแอร์ (อาจารย์ผู้ประกอบพิธี) จะหาน้ำที่มีรสฝาด เปรี้ยว ขม เค็ม เผ็ด มาให้เจ้าสาวอมแต่ห้ามกลืนเด็ดขาด เมื่ออมครบ ๓ หรือ ๔ นาทีก็ให้คายใส่กระทง ทำอย่างนั้นจนครบสามครั้ง จุดประสงค์ของการทำพิธีนั้นต้องการให้สตรีเข้าใจว่า นับแต่นี้เธอต้องยอมรับด้วยคำที่ขม เปรี้ยว ฝาด เผ็ด ซึ่งเป็นการเตือนตนจากผู้อื่นอยู่เป็นประจำ เมื่อยอมรับสภาพนี้แล้วก็จะไม่ยอมกลืนเข้าไปในท้อง แต่จะต้องอมแล้วเอาไปคายทิ้งในที่ลับตาคนอื่น แล้วจะไม่ยอมให้ผู้อื่นล่วงรู้เลย มีความหมายว่า หากได้ยินเรื่องร้อใจเกี่ยวกับตนเองหรือผู้อื่นก็จะไม่บอกใคร ตนเพียงรับฟังแล้วก็ปล่อยไปเรื่องผ่านเลยไปโดยที่ไม่มีการขยายความให้ผู้ใดต้องชุนข้องหมองใจกัน การต้องผ่านพิธีกรรมทั้งสองก่อนที่จะกลายเป็นภรรยาอย่างสมบูรณ์เป็นการลงรหัสทางวัฒนธรรมของสังคมเพื่อประกาศให้รู้ว่า เรือนร่างที่ผ่านพิธีกรรมนี้ได้กลายเป็นเรือนร่างที่ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่สังคมกำหนดให้ปฏิบัติหน้าที่เป็นภรรยาและเป็นมารดาที่ดีของสังคม และเป็นการย้ำความสำคัญที่สตรีต้องปฏิบัติตัวให้เหมาะสมเพื่อรักษาความบริสุทธิ์ทางสายเลือด และรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชนชาติตนไว้ให้ได้

ฝรั่งเศสกับแนวคิดกุลสตรีและแนวคิดสตรีทันสมัย

เขมรเป็นฝ่ายเชื่อเชิญให้ฝรั่งเศสเข้ามาช่วยอารักขาดินแดนของตนเพื่อคานอำนาจกับไทยและเวียดนาม นับจากนั้นแนวคิดจากประเทศตะวันตกก็ได้เข้ามาปะทะกับแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม โดยเริ่มต้นจากฝรั่งเศสกับการกิจการทำสตรีเขมรให้เป็นอารยะ และแนวคิดชาตินิยมที่เริ่มจากกลุ่มปัญญาชนที่มีการศึกษา สิ่งที่สังคมเรียกร้องให้กุลสตรีปฏิบัติมีทั้งส่วนที่สอดคล้องกับการกิจการเดิมที่ได้รับมอบหมายและส่วนที่ขัดแย้งกับการกิจการเดิมอย่างสิ้นเชิง

เป้าหมายหนึ่งของการกิจการทำเขมรให้ศิวิไลซ์ของฝรั่งเศสคือสตรี ตามสายตาของฝรั่งเศส ภาพสตรีเขมรในขณะนั้นซึ่งมีโครงหน้าที่ดูคล้ายนุระอยู่แล้ว (ในสายตาของชาวตะวันตก) ซ้ำยังไว้ผมทรงดอกกระพุ่ม กินหมาก ฟันดำ นุ่งโจงกระเบน ล้วนเป็นภาพของสตรีที่ไม่เป็นสตรีตามรสนิยมของฝรั่งเศส (Santry 2005 : 63) เพื่อสร้างสตรีให้มีลักษณะสมสตรี ฝรั่งเศสวางเครื่องแบบการแต่งกายให้ใหม่โดยให้สตรีให้นามนุ่งกระโปรงตามแบบ

สตรีตะวันตก ใส่รองเท้าส้นสูง และตัดผมบ๊อบ ทั้งนี้ เพื่อให้ลักษณะที่มองเห็นจากภายนอกเป็นสิ่งที่บ่งบอกเพศระหว่างบุรุษและสตรีได้อย่างชัดเจนและเหมาะสม นอกจากจัดระเบียบเรื่องการแต่งกายแล้ว ฝรั่งเศสยังต้องการทำให้สตรีเขมรมีความคิดและพฤติกรรมที่เป็น “อารยะ” มากยิ่งขึ้น ฝรั่งเศสจึงสนับสนุนให้เปิดโรงเรียนสตรีเพื่อสอนวิชาความเป็นสตรีที่ทันสมัย เช่นวิชาการเรือน การดูแลรักษากายบ้าน ดัดเลื้อย ดูแลเด็กอ่อน สอนคณิตศาสตร์ขั้นพื้นฐาน ภาษาเขมรและภาษาฝรั่งเศสให้สตรีเขมร เป้าหมายของฝรั่งเศสคือ การเตรียมเด็กสาวเหล่านี้ให้พร้อมสำหรับการเป็นภรรยาของข้าราชการผู้เป็นชนชั้นศักดินาใหม่ ซึ่งต่อมาจะกลายเป็นแรงจูงใจสำคัญสำหรับเด็กสาว (อันมีผู้ปกครองเป็นแรงสนับสนุนที่จำเป็นอย่างยิ่งยวด) ในการเข้าโรงเรียนระบบใหม่นี้

สิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เป็นผลพลอยได้ที่ฝรั่งเศสวางไว้ให้คือ การจัดระบบการศึกษาแบบใหม่ให้เขมร ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มปัญญาชนที่อ่านออกเขียนได้ เมื่อรวมกับแนวคิดชาตินิยมก็ทำให้เกิดการแสดงทหรรชนะเกี่ยวกับแนวคิดกุลสตรีแบบดั้งเดิมเป็นสองกระแส แนวคิดชาตินิยมกระแสหนึ่งปลุกเร้าให้สตรีทำทหรรชนะ และวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีว่าเป็นโชครวนที่ล้าสมัยไม่ให้พัฒนาทัดเทียมชาติที่มีอารยะ ซึ่งจะส่งผลโดยรวมต่อการพัฒนาประเทศด้วย ในทหรรชนะของกลุ่มนี้แนวคิดกุลสตรีที่แต่เดิมคือ อุดมลักษณ์ทางวัฒนธรรมของเขมรจึงกลับกลายเป็นสิ่งถ่วงความเจริญและการพัฒนาของประเทศ แต่ทว่าการที่บรรยายการถกเถียงนี้ตกอยู่ภายใต้บรรยายกาศหลักคือ การต่อต้านลัทธิอาณานิคม การวิพากษ์วิจารณ์ในลักษณะนี้จึงปรากฏบนสื่อไม่มาก ในขณะที่ชาตินิยมกระแสอนุรักษนิยมและเป็นกระแสหลักของประเทศในขณะนั้นเรียกร้องให้สตรีเป็นมารดาและภรรยาที่ดีเพื่อชาติ และให้คงความเป็นกุลสตรีตามขนบประเพณีเดิมเอาไว้ แม้กลุ่มแรกจะทำให้เกิดบรรยายกาศการตั้งคำถามและถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมได้มาก แต่ในที่สุดกลุ่มหลังก็เป็นฝ่ายชนะ

ฉะนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นนับจากสมัยฝรั่งเศสเป็นต้นมาก็เพียงแค่ปรับรูปแบบการแต่งกายให้สตรี แต่เรื่องบทบาทหน้าที่นั้นกล่าวได้ว่าฝรั่งเศสไม่ได้ล้มล้างหน้าที่ของกุลสตรีแนวขนบนิยมเดิมเลย เพียงแต่เลือกจุบบ/สุริมาไว้ควบคู่ไปกับการเพิ่มแนวคิดแม่บ้านทันสมัยเข้าไป และความทันสมัยนั้นก็คือ การทำได้อย่างที่แม่บ้านผิวดาวชาวตะวันตกทำได้นั่นเอง ฝรั่งเศสเปิดประตูบ้านให้สตรีออกมาสูดพื้นที่สาธารณะได้มากขึ้น แต่การออกมานอกบ้านไม่ว่าจะเป็นการเรียนหรือการทำงานก็ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่น

ที่ไม่ใช่ตัวสตรีเอง เช่นเพื่อเป็นแม่ที่ดี เมียที่ดี และพลเมืองที่ดีของชาติเท่านั้น

สตรีทันสมัยในยุคลังได้รับเอกราช

ฝรั่งเศสคืนเอกราชให้กัมพูชาในปี ค.ศ. ๑๙๕๓ แต่โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงกัมพูชา ยุคหลังได้รับเอกราชจะเข้าใจว่าหมายถึงยุคของสมเด็จพระสีหนุซึ่งจะเริ่มปกครองอย่างเต็มตัวในช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๕๕-๑๙๗๐ ในช่วงเวลาดังกล่าว สีหนุตั้งใจพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในทุกด้านทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา โดยวางเป้าหมายหลักที่ต้องบรรลุไว้ ๔ ประเด็นคือ ขาดินนิยม อีสรภาพ พุทธศาสนา และราชาธิปไตย เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย สีหนุจะใช้อยุทธวิธีดึงเอาอดีตที่รุ่งเรืองของเขมร (ซึ่งเป็นภาพที่ฝรั่งเศสสร้างไว้) มาปลุกความภาคภูมิใจให้คนเขมรตระหนักในเรื่องสิทธิ ผลประโยชน์ และประเพณีของตน เพื่อปลุกเร้าให้คนเขมรมาร่วมกันสร้างชาติอย่างเต็มกำลัง

การพัฒนาด้านการเมืองของสตรีเป็นส่วนหนึ่งของกระแสชาตินิยมที่ช่วยสร้างภาพลักษณ์อันดีให้กับสีหนุและนโยบายของพระองค์ ในทศวรรษที่ ๑๙๕๐ สมาคมมิตรภาพสตรีซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ และประกาศว่ามีเป้าหมายเพื่อรณรงค์ให้เกิดความก้าวหน้าทางการเมืองแก่สตรี แต่ในความเป็นจริงนโยบายการทำงานของสมาคมที่ประกาศว่าจะเป็นตัวแทนของสตรีจากกลุ่มสังคมทุกระดับชั้นกลับผูกพันตัวเองอยู่กับการรับใช้รัฐบาล รวมทั้งหน้าที่ของสตรีที่องค์กรนี้ส่งเสริมก็สนองตอบต่อวัตถุประสงค์ของรัฐบาลเป็นหลัก แผนปฏิบัติการหนึ่งของสมาคมที่ระบุว่าสมาคมมีหน้าที่จัดเตรียมอาหารสำหรับแขกเกียรติยศชาวต่างประเทศ เพื่อช่วยประหยัดงบให้รัฐบาล (Kate 2000 : 8) เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า แท้จริงแล้วสมาคมมิตรภาพสตรีก็เป็นเสมือนเครื่องมือทางการเมืองชิ้นหนึ่งของรัฐบาลแห่งพรรคสังคมนิยมของสีหนุ และสมาคมก็ยังมองหน้าที่ของสตรีโดยก้าวไม่พ้นไปจากหน้าที่แม่บ้านที่ต้องดูแลเรื่องทำอาหาร หรือเรื่องประหยัดงบประมาณรายจ่าย เพียงแต่ขอบข่ายของงานอาจจะขยายพื้นที่จากในครัวเรือนไปเป็นระดับรัฐบาล แต่ไม่มีการพูดถึงการขยายพื้นที่ให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับตัดสินใจหรือดำเนินนโยบายใดๆ ทั้งสิ้น

สำหรับสตรีส่วนใหญ่ซึ่งกระจายตัวอยู่ตามชนบทหรือในระดับหมู่บ้านส่วนต่างๆ ของประเทศนั้น ความคิดด้านบทบาท และสถานภาพของตนเองในฐานะกุลสตรียังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก กล่าวคือ เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษา บิดา

มารดา ก็มักจะให้หยุดศึกษาเพื่อไปรับหน้าที่ของสตรีตามชนบประเพณีเดิม นั่นคือ แต่งงาน มีครอบครัว และดูแลครอบครัว จวบว่สตรียังเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองอย่างสมเด็จพระเจ้าลี้หนูใช้ปลูกฝังอุดมการณ์ในการธำรงรักษาสถาบันครอบครัวแบบปิตาธิปไตย ไม่ต่างไปจากผู้ปกครองในยุคสมัยที่ผ่านมา มา (Santry 2005 : 69) เป้าหมายในชีวิตสตรีในชนบท ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ของประเทศก็ยังคงถูกกำหนดให้รับใช้สถาบันครอบครัว สังคม และประเทศชาติตามชนบประเพณี มากกว่าจะเดินตามกระแสการศึกษาและการพัฒนาดนเองให้ทันสมัย การให้โอกาสแก่บุคคลในการพัฒนาดนเองยังคงจำกัดอยู่ที่บุรุษเท่านั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสตรีและแนวคิดกุลสตรีในสังคมกัมพูชายุคหลังได้รับเอกราชจึงไม่ใช่สิ่งที่อธิบายได้ด้วยคำอธิบายชุดเดียว เพราะความคาดหวังของชนชั้นปกครองและของสังคมที่มีต่อบทบาทของสตรีไม่ได้จำกัดอยู่แค่มิติเดียวเท่านั้น นโยบายชาตินิยมที่ต้องการให้ฉากหน้าของประเทศดูทันสมัย หรือต้องการให้นานาประเทศประจักษ์ว่ากัมพูชาที่พัฒนาดนเองไปในทิศทางเดียวกับประเทศตะวันตกที่มีอารยะทั้งหลาย ทำให้ชนชั้นปกครองขับเคลื่อนภาพสตรีทันสมัยที่ได้รับโอกาสทางการศึกษา ได้ออกมาทำงานนอกบ้าน และพัฒนาดนเองให้ทันสมัยแบบสตรีตะวันตกขึ้นมาอย่างชัดเจน แต่ในความเป็นจริงสังคมเขมรก็ยังเคยชินกับสภาพครอบครัวแบบเดิมที่มีสตรีเป็นแม่บ้าน แม่เรือน คอยดูแลเรื่องทำอาหาร ทำความสะอาดบ้าน และดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวอยู่เช่นเดิม แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตจึงไม่เคยหายไปจากสังคมเขมรแต่จะได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากระบบการศึกษาในโรงเรียน จากการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัว และจากพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับสตรีเช่น พิธีเข้าร่วมอกรรม และพิธีแต่งงาน ความเปลี่ยนแปลงที่ดูเหมือนว่าเกิดขึ้นกับสตรี และแนวคิดกุลสตรีในสมัยหลังได้รับเอกราชจึงไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงในระดับวิถีคิดของสังคม แต่เป็นเพียงปรากฏการณ์ของกระแสชาตินิยมที่ดึงสตรีส่วนหนึ่งให้มาร่วมสร้างภาพความอารยะในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น

แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในนวนิยายช่วงหลังได้รับเอกราชประเด็นหนึ่งคือ การต่อต้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชน (Amratisha 1998 : 225) ซึ่งประเด็นดังกล่าวเคยปรากฏมาแล้วในนวนิยายยุคแรกเริ่ม แต่ในยุคนี้แก่นเรื่องดังกล่าวจะได้รับการผลิตซ้ำบ่อยครั้งด้วยปัจจัยสามประการคือ ประการแรก การแต่งงานแบบคลุมถุงชนคือ อุปสรรคสำคัญของแนวเรื่องในนวนิยายรักโลก ซึ่งเป็นประเภทที่ได้รับความนิยมจากผู้อ่านมากที่สุด

ประการต่อมาคือ การขยายโอกาสทางการศึกษาได้สร้างผู้อ่านกลุ่มใหม่ขึ้นมาคือ ผู้อ่านที่เป็นสตรี ทั้งจากการศึกษาในระบบปกติ และการศึกษามหาพิเศษที่เปิดสอนผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือตามหมู่บ้านให้สามารถอ่านออกเขียนได้ ผลสำเร็จของโครงการรณรงค์ให้รู้หนังสือตามหมู่บ้านได้สร้างผู้อ่านกลุ่มใหม่ที่กระจายไปตามชนบทและมีขนาดใหญ่พอสมควร เด็กสาว ๆ จะนิยมอ่านนวนิยายรัก นวนิยายประวัติศาสตร์ และสตรีวัยกลางคนจะอ่านเรื่องเกี่ยวกับศาสนา (Amratisha 1998 : 189) กลุ่มผู้อ่านสตรีที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากนี้สัมพันธ์กับนวนิยายรักที่เพิ่มจำนวนขึ้นมาก และได้รับความนิยมสูงสุดเช่นกันทั้งในยุคของสีหนูและลอนนอล

สาเหตุประการสุดท้ายที่ทำให้แนวคิดต่อการแต่งงานแบบคลุมถุงชนได้รับความนิยมคือกระแสชาตินิยม ในนวนิยายหลายเรื่องของยุคนี้นี้ การแต่งงานแบบคลุมถุงชนเป็นแก่นเรื่องที่ปรากฏมากและยังเป็นความคิดที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ด้วยท่าทีแบบเดิม กล่าวคือประเพณีที่โหดร้ายนี้คือ โศตรวนที่ผูกมัดสตรีสาวชาวเขมรไม่ให้พบกับความสุขที่แท้จริงในชีวิต แต่ปัจเจกชนทุกคนมีสิทธิ์ที่จะได้รับความสุขนั้นในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน นอกจากนี้การบังคับให้บุตรแต่งงานกับคนที่ตนไม่รักยังถือเป็นการละเมิดสิทธิส่วนบุคคล ซึ่งประเทศที่มีอารยะจะไม่ทำเช่นนี้ นักเขียนที่เสนอแก่นเรื่องดังกล่าวจึงถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปลดปล่อยสตรีสาวทั้งจากโศตรวนประเพณีเหล่านี้และต้องการต่อต้านการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลเพื่อให้สังคมเขมรเป็นที่ยอมรับในสายตาชาวต่างประเทศ การวิพากษ์การแต่งงานแบบคลุมถุงชนในนวนิยาย จึงเป็นปรากฏการณ์หนึ่งของกระแสชาตินิยมในยุคนั้น

ในขณะที่การนำเสนอแก่นเรื่องเป็นการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรี ลักษณะของตัวละครสตรีในนวนิยายรักยุคนี้บางส่วนกลับเป็นการผลิตซ้ำแนวคิดกุลสตรีอย่างน่าประหลาดใจ ตัวละครสตรีที่ปรากฏในนวนิยายรักเหล่านี้มีสองประเภทคือ ประเภทแรกเป็นสตรีสาวที่เคร่งครัดในแนวคิดกุลสตรีแบบจารีต แต่ได้รับการศึกษาในระบบการศึกษาสมัยใหม่ แต่ในท้ายที่สุดกลุ่มนี้มักตกเป็นเหยื่อของประเพณี ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือตัวละครสตรีแบบ “นารีสมัย” (สตรีทันสมัย) กลุ่มนี้จะมีพฤติกรรมเหมือนสตรีตะวันตก เช่นดื่มเหล้า สูบบุหรี่ และแต่งกายแบบเชิ้ต ในท้ายที่สุดสตรีเหล่านี้จะทิ้งคนรักเก่าซึ่งเป็นบุรุษผู้ยากจน และหันไปชื่นชมกับบุรุษผู้ร่ำรวยและทันสมัย (Amratisha 1998 : 225) แม้ภาพจะปรากฏว่าลักษณะของตัวละครสตรีกลุ่มแรกสอดคล้องไปกับการวิพากษ์

ประเพณีคลุมถุงชน แต่เบื้องหลังภาพดังกล่าวคือ กระแสชาตินิยมที่ต้องการให้ภาพลักษณ์ของประเทศดูดีในสายตาของนานาชาติประเทศมากกว่า เมื่อเทียบกับนโยบายการขยายโอกาสทางการศึกษาซึ่งถือเป็นนโยบายระดับชาติแล้ว การแต่งงานแบบคลุมถุงชนจึงต้องถูกขบขันในแง่ของการเป็นประเพณีที่ล้าหลัง แต่เมื่อดูจากตัวละครสตรีกลุ่มที่สองจะเห็นการผลิตซ้ำแนวคิดกุลสตรีแบบจารีตอย่างชัดเจน “**นารีสมัย**” คือลักษณะตรงกันข้ามของกุลสตรีเขมรทั้งทางการแต่งกายและพฤติกรรม และสาเหตุก็คือการเลียนแบบสตรีตะวันตกซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ลูกสาวชาวเขมรควรจะเป็น การที่ตะวันตกในบางด้านกลายเป็นความเป็นอื่นในสายตาของสังคมเขมรสะท้อนให้เห็นความปรารถนาที่แท้จริงของเขมรที่ยังต้องการให้สตรีเรียบร้อย อ่อนหวาน และรักษาวลสงวนตัวอยู่เช่นเดิม

แนวคิดกุลสตรีแบบจารีตน่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสตรีทันสมัยแบบตะวันตก (ที่มาพร้อมกับระบบการศึกษาสมัยใหม่) และปรับเปลี่ยนโฉมหน้าไปมากกว่านี้หากไม่เกิดเหตุการณ์ในปี ค.ศ. ๑๙๗๕ เสียก่อน เมื่อเขมรแดงเข้าปกครองประเทศและประกาศล้มล้างทุกอย่างที่เป็นสมบัติของระบอบศักดินานั้น แนวคิดกุลสตรีคือสิ่งหนึ่งที่ถูกประกาศกวาดล้างไปด้วย น่าสนใจว่าเขมรแดงจะสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับสถานภาพของสตรีที่ตกเป็นรองบุรุษมาตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนานของประวัติศาสตร์กัมพูชาได้จริง หรือเป็นเพียงแค่คำกล่าวอ้างเหมือนดังเรื่องอื่นๆ ที่เขมรแดงให้คำมั่นสัญญาแต่ล้นล้มเหลวในทางปฏิบัติ

การฉีกภาพกุลสตรีสมัยเขมรแดง

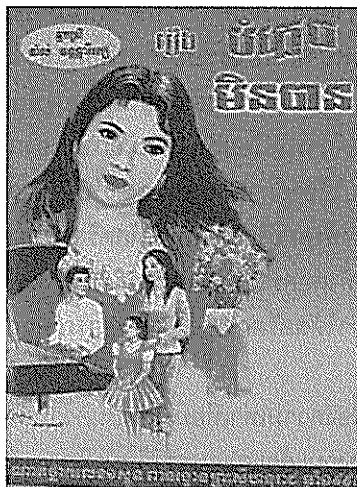
เขมรแดงมองตัวเองว่าเป็นผู้มาปลดปล่อยชาวนาผู้ถูกกดขี่ขูดรีดจากการคอร์รัปชันและการกดขี่ของสังคมเมืองและชนชั้นอภิสิทธิ์ พวกเขาเชื่อว่าด้วยแนวทางการปฏิวัติอย่างรวดเร็วและเด็ดขาดจะสามารถจัดอิทธิพลตะวันตกที่ครอบงำประเทศเขมรให้หมดไปได้ ระบอบการเมืองการปกครองแบบเก่า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมรวมทั้งการจัดระเบียบทางสังคมวัฒนธรรม และชนบประเพณีแบบเดิมจึงถูกทำลายล้างไปจนหมด

สตรีเขมรก็เป็นกลุ่มที่เขมรแดงสัญญาว่า จะปลดปล่อยพวกเธอจากการกดขี่ทุกรูปแบบ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นเพียงแค่การเปลี่ยนผู้ควบคุมชะตาชีวิตของพวกเธอเท่านั้น จากเดิมที่สตรีต้องอยู่ภายใต้การดูแลของบิดามารดา ของสังคม และของชนบประเพณี

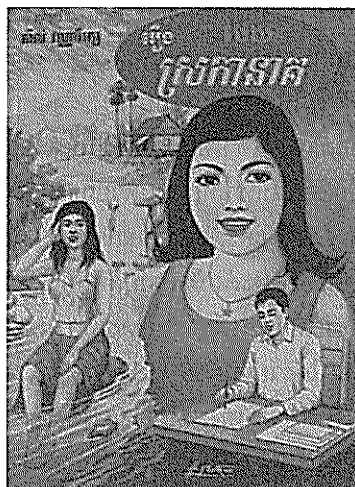
วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๐ (๒๕๕๑) ฉบับที่ ๒ ๒๕๕๓

ตัวอย่างวรรณกรรมร่วมสมัยของเขมร

ผลงานของปัด วัณณาวิรัช

เรื่อง "ลืมไม่ลง"

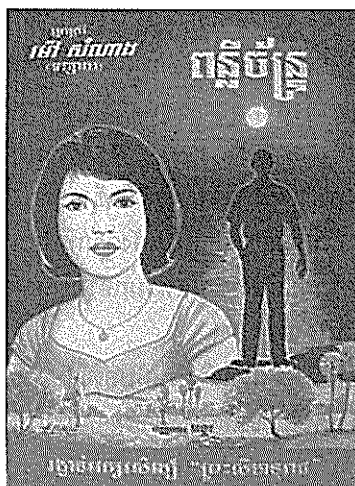

เรื่อง "เมฆเกิดดินาค"

ผลงานของเฌอ ลำนาง

เรื่อง "คลื่นซัดทราย"

เรื่อง "แสงจันทร์"

ในยุคเขมรแดง ชีวิตของสตรีทั้งหมดเปลี่ยนมาอยู่ภายใต้การดูแลขององค์การและกฎศีลธรรมของพรรคแทน ในแง่หนึ่งถือได้ว่า เขมรแดงได้ปลดสตรีออกจากสายใยทางสังคมและมาตรฐานแบบเดิมทั้งแนวคิดกุลสตรีและศาสนา โดยหลักการแล้วผลที่ได้คือ ความเท่าเทียมกันระหว่างบุรุษและสตรี เพราะศาสนาอันเป็นระบบเกียรตินิยมและชื่อเสียงหน้าตาที่จัดให้สตรีเป็นรองบุรุษมาตั้งแต่กำเนิดได้หมดความสำคัญไป ทั้งบุรุษและสตรีต่างก็มีสถานะที่เท่าเทียมคือ เป็นบุตรขององค์การเหมือนกัน และโอกาสของการเป็นบุตรที่ดีก็มีอย่างเท่าเทียมกันด้วยการทำงานรับใช้องค์การ แต่ในทางปฏิบัติ การยกเลิกแนวคิดกุลสตรี และตัดสตรีออกจากสายใยทางสังคมเดิม กลับทำให้สตรีสูญเสียอำนาจในการต่อรองในระดับปัจเจกบุคคลที่เธอเคยมีทั้งต่อครอบครัวและต่อชุมชนและถ่ายโอนอำนาจนั้นให้กับองค์การไปจนหมด และยังทำให้สตรีตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบได้ง่ายขึ้นด้วย

สิ่งที่เขมรแดงมอบให้สตรีได้จริงคือ เรื่องความเท่าเทียม แต่เป็นความเท่าเทียมในการทำงานหนักเช่นเดียวกับบุรุษ สตรีที่แต่งงานแล้วและคนชราที่มีหน้าที่ดูแลเด็กเล็กๆ เวลาที่บิดามารดาของเด็กไปทำงาน ส่วนสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงานจะถูกส่งไปทำงานยังพื้นที่ห่างไกล ทั้งในไร่นา ในพื้นที่ที่สร้างเขื่อน สร้างถนน และในสมรภูมิรบ นอกจากเข้าร่วมในสมรภูมิรบเองแล้ว สตรีเขมรบางส่วนได้รับมอบหมายให้นำคำสั่ง ขนอาวุธและสิ่งของไปแนวหน้า ส่วนสตรีตามหมู่บ้านก็มีหน้าที่ในการผลิตอาหารเตรียมพร้อมสำหรับเลี้ยงกองทัพ และสนับสนุนทหารแนวหน้าและตามพื้นที่ห่างไกลทุกรูปแบบ รวมทั้งทำหน้าที่ยามเฝ้าระวังสอดส่องศัตรูและเผยแพร่ข่าวสารการปฏิวัติขององค์การให้ชาวบ้านทั่วไปรับรู้ด้วย (Amrathisa 1998 : 75) ความเข้มแข็งห้าวหาญของยุวารีทั้งหลายในกองทัพในสนามรบ และตามแนวหลังที่แข็งแกร่งไม่แพ้บุรุษ ทำให้พวกเธอถูกมองว่ามีพฤติกรรมที่ “ไม่เป็นเขมร” ฉะนั้น หลังจากที่ประเทศเขมรได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากเขมรแดงก็จะเกิดกระแสหวนกลับไปหาความเป็นกุลสตรีแบบชนบดินิยมที่ “เป็นเขมร” อย่างเห็นได้ชัด

ฉะนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นกับสตรีในสมัยเขมรแดงก็คือ เขมรแดงฉีกภาพกุลสตรีแนวจารีตทิ้งโดยกวาดล้างทั้งศาสนาและแนวคิดกุลสตรีอันเป็นระเบียบที่ใช้ควบคุมสตรีในสังคมเดิมไป มอบความเท่าเทียมกับบุรุษด้านการใช้แรงงานหนัก และมอบบทบาทให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในพื้นที่ทั้งประเทศซึ่งจำแนกได้เป็นพื้นที่ในชุมชน พื้นที่

สำหรับผลิตด้านการเกษตร พื้นที่ด้านการใช้แรงงานสร้างทำนบ หรือในสมรภูมิที่เคียดป่า เคียดใหญ่กับนุรุษ แต่การให้พื้นที่ทั้งหมดนี้สตรีทั้งหลายจะพบว่าตนเองไม่มีสิทธิมีเสียง ในการตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเองอีกต่อไป ทุกอณูของร่างกายที่มีอยู่ต้องทำงาน รับใช้องค์การไม่เว้นแม้แต่การแต่งงาน ซึ่งแต่เดิมเป็นเสมือนรางวัลชีวิตของสตรีที่เปิด โอกาสให้เธอมีอำนาจอย่างแท้จริงในการจัดการกับครัวเรือนของเธอบ้าง เขมรแดงก็ ไม่เว้นที่จะทำให้การแต่งงานของสตรีเป็นเพียงหน้าที่อีกประการที่สตรีต้องผลิตประชากร เพื่อรับใช้องค์การเท่านั้น

การกลับมาใหม่ของแนวคิดกุลสตรี

วันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๙๗๙ กองกำลังของเวียตนามร่วมกับเขมรเข้ายึดครอง พนมเปญ และในวันที่ ๑๐ มกราคม ค.ศ. ๑๙๗๙ สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาได้รับ การสถาปนาขึ้นโดยมีเฮง สัมริน เป็นประธานาธิบดี แต่สิ่งที่หลงเหลือมาสู่รัฐบาลเฮง สัมริน คือประเทศที่โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภคถูกทำลายจนเกือบย่อยยับ กลไก ทางเศรษฐกิจและสังคมที่จำเป็นในประเทศก็ถูกทำลายลงไปด้วย

แม้จะอยู่ในสภาพเจ็บป่วยและบอบช้ำ แต่สตรีก็คือแรงงานหลักในการซ่อมและ-ฟื้นฟูชาติ ดังนั้นรัฐจึงต้องหาวิถีทางในการกระตุ้นแรงงานหลักของประเทศเหล่านี้ ภายใต้การกำกับดูแลของเวียตนามที่กำหนดกรอบการเป็นรัฐสังคมนิยมให้กับเขมร ปัจจุบันบุคคลต้องอยู่ภายใต้การชี้นำของพรรคให้เข้าร่วมกับองค์กรต่างๆ ที่รัฐเป็นผู้จัดตั้ง สำหรับสตรีซึ่งรอดชีวิตจากสมัยเขมรแดงมากกว่านุรุษก็มีองค์การที่จัดตั้งขึ้นเพื่อสตรี โดยเฉพาะเพื่อกระตุ้นให้ปฏิบัติภารกิจเพื่อชาติ สมาคมนารีปฏิวัติกัมพูชาซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ได้ชื่อว่าเป็นมีือขวาของรัฐในการเผยแพร่นโยบายต่างๆ ให้ไปสู่ประชากร สตรีทุกระดับทั่วประเทศ

สมาคมนารีปฏิวัติกัมพูชาคือ เครื่องมือสำคัญที่รัฐใช้สื่อสารกับสตรี ปี ค.ศ. ๑๙๘๔ สมาคมฯ ออกจุลสารฉบับแรกชื่อ*นารีรัฐธานีนันเพญ* (นารีรัฐธานีนพนมเปญ) หัวข้อต่างๆ ที่เกี่ยวกับสตรีคือ การประกอบสร้างภาพต้นแบบของมารดาในอุดมคติและ สตรีในฐานะประชากรตัวอย่าง เพื่อกระตุ้นให้สตรีทั่วประเทศปฏิบัติตามนโยบายรัฐอย่าง เข้มแข็ง ในการนี้รัฐได้นำเอาแนวคิดกุลสตรีที่มีอยู่เดิมจาก*จวบวสุริมาลสมรทนต์* วาทรกรรมชาตินิยมเรียกร้องให้สตรีให้มีส่วนร่วมในการสร้างชาติโดยเผยแพร่ภาพสตรีที่รัฐ

ยกย่องเชิดชูอย่างสม่ำเสมอ เช่นภาพของสหราชอาณาจักร ณาเรต ยวสตรีที่เข้าร่วมอุทิศตัวกับกองกำลังเวียดนามในการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยเขมร หลังสงครามก็ทำหน้าที่เพื่อชาติโดยการเป็นครูและแพทย์ และใช้เวลาส่วนตัวนอกเหนือจากการทำงานประจำด้วยการเพิ่มผลผลิตให้กับประเทศชาติ (จุลสารนารีรัฐธานีนันเพญ ๑๙๘๖ : ๔, ๗) หรือภาพของมารดาผู้มีจิตใจสูงส่งเปี่ยมด้วยความรักชาติ เช่นภาพของน่านวน เสง สตรีมายซึ่งเป็นประธานกลุ่มสามัคคี น่านวนเป็นสตรีตัวอย่างผู้ร่วมสร้างชาติด้วยการปลูกข้าว พืชไรพืชสวน เลี้ยงสัตว์ ซึ่งทำให้สมาชิกกลุ่มมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและผลิตผลดังกล่าวยังส่งไปบำรุงกองทัพด้วย เกียรติประวัติที่สำคัญที่สุด คือน่านวนช่วยสนับสนุนให้พี่น้องบุรุษของตนเองไปร่วมรบกับกองทัพ (จุลสารนารีรัฐธานีนันเพญ ๑๙๘๖ : ๙, ๒๒)

การที่รัฐบาลยังคงทำสงครามกับกลุ่มเขมรแดงต่อมาอีกนานทำให้ภารกิจหลักในการผลิตประชากรรุ่นใหม่เพื่อสืบเผ่าพันธุ์เขมรนั้นยังคงเป็นภารกิจที่รัฐเรียกร้องกับสตรีซึ่งไม่ต่างอะไรกับสมัยเขมรแดง ยิ่งไปกว่านั้น สตรีใดยังถูกคาดหวังจากรัฐให้เป็นผู้ดูแลทหารที่พิการจากการสู้รบอีกด้วย การแต่งงานของสาวโสดบริสุทธิ์กับทหารพิการเปรียบได้กับวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ไม่แพ้การออกสมรภูมิเอง ดังที่ปรากฏในจุลสารนารีปฏิวัติกัมพูชา (เปลี่ยนชื่อจากจุลสารนารีรัฐธานีนันเพญ) ได้กล่าวยกย่องนางสาวอิม ลาฟี ยุวนรี อายุ ๑๖ ปีที่ยินดีแต่งงานกับยุทธชนเหง ทิ ซึ่งพิการขาขาดข้างหนึ่งจากการสู้รบกับกลุ่มเขมรแดง บทความนี้ใช้ชื่อว่า “ทหารเพื่อชาติเป็นเรื่องสูงส่งอย่างยิ่ง” ซึ่งผู้เขียนรายงานว่าคัดมาจากรศนะของนางสาวอิมที่มีต่อทหารที่พิการ (จุลสารนารีปฏิวัติกัมพูชา ๑๙๘๗ : ๓๑-๓๒) ประชากรสตรีอย่างนางสาวอิมจึงเป็นประชากรตัวอย่างอีกภาพหนึ่งที่รัฐเลือกสรรเสริญเป็นพิเศษ เพราะหมายถึงการลดภาระในการดูแลประชากรที่บาดเจ็บหรือพิการที่รัฐไร้กำลังในการดูแลอย่างทั่วถึง

กระบวนการสำคัญอีกประการหนึ่งที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างภาพสตรีในอุดมคติคือ การฟื้นฟูแบบเรียนและบรรจุบาปสุริลงในหลักสูตรการเรียนและจัดประกวดวรรณกรรม แม้เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทบาปจะดูแลแข่งกับแนวทางของรัฐบาลที่คัดลอกเฉพาะวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับอุดมการณ์และวัตถุประสงค์ทางการเมืองแนวสังคมนิยม แต่ปรากฏการณ์นี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทุกครั้งไม่ว่าอุดมการณ์ของรัฐบาลเขมรจะเป็นแบบใดก็ตาม กล่าวคือ จบาปมักเป็นประเภทวรรณกรรมที่รัฐเลือกให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกๆ แทบทุกครั้ง การที่จบาปโดยเฉพาะ จบาปสุริได้วนกลับ

คตินุสัสม์เขมรเป็นสิ่งที่ตอกย้ำให้เห็นว่า บทบาทด้าน moral code ของวรรณกรรมประเภทนี้ต่อสังคมได้หยั่งรากลึกในจิตใจของชาวเขมรมาเป็นเวลานาน และไม่ว่าอุดมการณ์ของสังคมจะเป็นรูปแบบใด สตรีคือประชากรที่รัฐเข้ามาควบคุมอย่างไม่คลาดสายตาเสมอ เพราะภารกิจของสตรีที่รัฐมอบให้นั้นหมายถึงการสืบเผ่าพันธุ์ของชนชาติ การยืนยันถึงอัตลักษณ์ทางชนชาติโดยมีสตรีเป็นหัวใจสำคัญในการปกป้องพรมแดนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมเขมรเอาไว้ แนวคิดกุลสตรีที่ถูกสกัดอย่างเข้มข้นจนเป็นจรรยาบรรณจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยในการควบคุมสตรีให้อยู่ในแนวทางที่รัฐต้องการ

การหวนกลับของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมอีกทางหนึ่งอยู่ที่นวนิยายลายมือในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๔๐ นวนิยายที่คัดลอกด้วยลายมือซึ่งเสนอเนื้อหาที่ไม่ใช่แนวสังคมนิยม อาทิ เรื่องรักใคร่ เรื่องลึกลับตื่นเต้น เรื่องสืบสวนสอบสวน ฯลฯ กลับเติบโตอย่างมากในยุคนี้ ทั้งๆ ที่บรรยากาศของการกดขี่และริบหนังสือที่มีเนื้อหาขัดกับที่รัฐบาลกำหนดเป็นไปอย่างเข้มงวด และสถานะของนวนิยายเหล่านี้เป็นได้แค่เพียงวรรณกรรมที่ผิดกฎหมาย แต่กลับมีนักเขียนที่ผลิตนวนิยายแนวรักป้อนตลาดหนังสือเข้ามากมายเช่น *นักเขียนมือทองเรื่องรัก* (นามแฝงของปัล วัฒนารักษ์) *กระต่าย* (นามแฝงเมธา ลำฉาง) *ปูแคนไกล* *ประกายพรึก* *ปูนา* ฯลฯ (ปัล วัฒนารักษ์ ๒๕๔๗) ผลงานของนักประพันธ์กระต่ายหรือเมธา ลำฉางที่ผลิตงานออกสู่ตลาดมากกว่านักเขียนท่านอื่นได้รับความนิยมมาก นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าคนเขมรมีความกระหายต่อเรื่องบันเทิงใจที่ไม่ใช่แนวสังคมนิยมอย่างสูงแล้ว ยังเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนการคืนชีพของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมได้อีกประการหนึ่งด้วย เพราะตัวละครสตรีในนวนิยายของนักประพันธ์กระต่ายมีลักษณะที่ถอดแบบมาจากแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมทุกประการทั้งในตัวของนางเอก (สุรีคุปต์กษณ์) และนางอิจฉา (สุรีกาดลกษณ์) ความดีเพียบพร้อมของนางเอกทำให้เธอพันเผ่าอุปสรรคต่างๆ ในชีวิตได้สำเร็จ และได้ครองรักกับพระเอกอย่างมีความสุขเป็นสิ่งที่สปรสนิยมคนอ่านในขณะนั้นเป็นอย่างมาก และปรากฏการณ์ดังกล่าวก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของแนวคิดกุลสตรีที่ฝังรากลึกในจิตใจของคนในสังคมเขมรและพร้อมที่จะกลับคืนสู่การรับรู้ของคนในสังคมได้ทุกเมื่อ เพียงแค่มีช่องทางให้แนวคิดนี้มีโอกาสสื่อสารกับคนในสังคมเท่านั้น

ควบคู่กับการคืนชีพของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมในวรรณกรรมได้ดิน ปลาย

ทศวรรษที่ ๑๙๔๐ จะเห็นภาพของกุลสตรีที่อุทิศตนเพื่อปกป้องชาติปรากฏในวรรณกรรมที่ได้รับการยอมรับจากรัฐ กล่าวคือในปี ค.ศ. ๑๙๔๙ มีการจัดประกวดวรรณกรรมเพื่อฉลองครบรอบวันชาติ ๑๐ ปีหลังปลดปล่อยจากเขมรแดง นวนิยายที่ได้รับรางวัลชนะเลิศและรางวัลรองชนะเลิศ คือผลงานของ บิล วัฒนารักษ์ เรื่องคืนแรมผ่านพ้นไปแล้ว และขอบฟ้าใหม่แห่งความหวัง ตัวละครสตรีทั้งมารดา พระเอกและนางเอกเหมือนกับภาพสตรีตัวอย่างที่ปรากฏในจุลสารของนารีปฏิวัติรัฐธำนิพนธ์ และนารีปฏิวัติกัมพูชาอย่างไม่ผิดเพี้ยน มารดาของบุรีได้รับการยกย่องสรรเสริญอย่างมากที่รักษาตัวอย่างไม่เห็นแก่ตัวและสนับสนุนให้บุตรชายไปเป็นทหารร่วมรบอยู่แนวหน้า ส่วนนางเอกอย่างมาลดีก็คือภาพของประชากรสตรีตัวอย่างที่มาปรากฏในวรรณกรรมนั่นเอง เธอคือกุลสตรีที่ยังมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือน แต่โดดเด่นด้านอุดมการณ์ในการร่วมสร้างชาติอย่างชัดเจนภารกิจที่รัฐมอบหมายให้สตรีทำการเกษตร การเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้ การเป็นแรงงานหลักในการดูแลคนชรา และการดูแลเหล่าทหารจากสมรภูมิ ทุกสิ่งปรากฏในตัวมาลดีและบิล วัฒนารักษ์ ก็คือ นักเขียนที่ให้ความสำคัญนางเอกประเภทกุลสตรีผู้มีอุดมการณ์เพื่อสังคมและประเทศชาติ ในแง่นี้มาลดีคือตัวแทนของสตรีเรือนหมื่นเรือนแสนทั่วประเทศที่รัฐให้การยอมรับว่า มีบทบาทสำคัญในการสร้างชาติไม่แพ้บุรุษ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นให้สตรีประกาศในคุณค่าของตนเองที่มากกว่าการมีบทบาทในบ้านเท่านั้น ความน่าสนใจคือ จากภาพของนางเอกกุลสตรีตามใบสั่งรัฐนี้ บิล วัฒนารักษ์จะสานต่อภาพนี้ไปจนกระทั่งนางเอกบางคนในนวนิยายของเธอในทศวรรษหน้ากล้ำลูกขึ้นมาต่อรองกับบรรทัดฐานเดิมของกุลสตรีแนวขนบนิยม

หากพิจารณาจากประเด็นและวิธีการที่รัฐเชิดชูสตรีจะเห็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดกุลสตรีแบบจารีตกับแนวคิดชาตินิยมที่น่าสนใจ เพื่อกระตุ้นให้สตรีปฏิบัติภารกิจฟื้นฟูชาติอย่างแข็งขัน รัฐประกอบสร้างภาพสตรีในอุดมคติโดยคัดเลือกวาทกรรมของการเป็นมารดาผู้เสียสละและอุทิศตนเพื่อผู้อื่นมาจากภาพของพระนางมัทรี ผู้อุทิศตนอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย รวมถึงคุณสมบัติที่ใด ๆ มีเมตตา กตัญญูต่อผู้มีพระคุณ อันเป็นความงามทางจิตใจของกุลสตรีแนวจารีตมาใช้ มารดาโดยเฉพาะมารดาม่ายผู้เกลียดชังเขมรแดงและปฏิญาณตนว่าจะสนับสนุนรัฐบาลทุรูปแบบจึงเป็นทั้งพระนางมัทรีผู้อดทนต่อความยากลำบาก และเป็นทั้งบุตรสาวผู้กตัญญูต่อรัฐบาลเอง สัมริน เพราะรัฐบาลนี้เปรียบเสมือนบิดาผู้ให้ชีวิตใหม่บนแผ่นดินของมารดา และเป็นเรื่อง

บุตรสาวอย่างพวกเธอต้องกตัญญูรู้คุณ สำหรับสตรีสาวรุ่น พวกเธอต้องทำงานอย่างเต็มกำลังในการฟื้นฟูชาติ และหากใครอุทิศตนขนาดแต่งงานกับทหารพิการก็จะได้รับการยกย่องจากรัฐบาลว่ามีจิตใจสูงส่งเทียบได้กับการประกอบวีรกรรมอันยิ่งใหญ่เลยทีเดียว ในแง่นี้ก็ไม่ว่าอะไรจากการที่รัฐบาลส่งเสริมให้สตรีผู้เปรียบเสมือนบุตรสาวของประเทศเขมรควรเลือกมาเป็นคู่ชีวิต หากสตรีผู้ใดแต่งงานในลักษณะที่รัฐบาลเห็นชอบ รัฐบาลก็จะมอบเกียรติยศสูงสุดให้สตรีและครอบครัวตามกลไกของระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาของแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ควรตั้งข้อสังเกตในประเด็นที่เกี่ยวกับเรื่องบทบาทของนักเขียนสตรีเขมรที่มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชาติไว้ที่นี่ เพราะโดยปกติ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชาตินิยมมักจะเริ่มต้นมาจากจินตนาการ ความอับอาย ความโกรธ และความหวังที่จะกอบกู้ชาติ (ในจินตนาการ) ของเพศชาย สิ่งที่เกี่ยวข้องกับสตรีหรือประสบการณ์ทั้งหลายของสตรีไม่เคยเป็นจุดเริ่มต้นหรือศูนย์กลางของแนวคิดชาตินิยม (Enloe 1990 : 44) แต่เหตุใดในประวัติศาสตร์ของเขมร นักเขียนสตรีเขมรและงานเขียนของเธอจึงดูประหนึ่งเป็นผู้เข้าร่วมขบวนการฟื้นฟูและสร้างชาติที่แข็งขันกว่าบุรุษ นักเขียนสตรีทั้งปัลวันณารีรักษ์ และเมา ลำนาจคูเหมือนเป็นนักแสดงที่มีบทบาทโดดเด่นในการร่วมสร้างชาติโดยการสร้างวีรสตรีเพื่อเป็นต้นแบบให้สตรีทั้งหลายยึดเป็นแบบอย่าง หากเป็นเช่นนั้น ความคลุมเครือในบทบาทของสตรีที่นักชาตินิยมมักมอบให้ก็ไม่ใช่ว่าจะสามารถอธิบายบทบาทของนักเขียนสตรีทั้งสองได้หรือไม่

สิ่งที่ปรากฏในขบวนการสร้างชาติและฟื้นฟูชาติในยุคของรัฐบาลเขมร สัมรินก็ยังเป็นไปตามสคริปต์เดิมอยู่ นั่นคือ บุรุษจะเป็นผู้มีบทบาทหลักและกำกับทิศทางในเรื่องที่เกี่ยวกับรัฐ ทั้งในฐานะพลเมือง สมาชิกของรัฐ นักกิจกรรม และในฐานะผู้นำ ส่วนสตรีก็มีฐานะเป็นนักแสดงสมทบที่คอยสนับสนุนบุรุษ แต่จากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่สตรีเป็นผู้รอดชีวิตมากกว่าบุรุษจากสมัยเขมรแดง แทนที่รัฐจะใช้สตรีในฐานะของสัญลักษณ์ (icon) คือสร้างภาพสตรีเชื่อมโยงเข้ากับดินแดนให้เป็นสิ่งมีค่าที่บุรุษต้องต่อสู้เพื่อปกป้องในนามของการสู้เพื่อมาตุภูมิเพียงอย่างเดียว รัฐกลับต้องใช้วิธีการอื่นร่วมด้วย เพราะสตรีเขมรออยู่ในฐานะของผู้ที่เป็นกำลังแรงงานหลักในการร่วมสร้างชาติ สิ่งที่รัฐต้องการคือภาพวีรสตรีต้นแบบเพื่อให้สตรีผู้รอดชีวิตทั้งหลายยึดเป็นแบบอย่าง อย่างน้อยก็ตั้งแต่

สมัยที่ฝรั่งเศสเข้ามาอารักขาและปกครองและตัดสินใจพัฒนาสตรีเขมรให้เป็นอารยะปิล วัฒนธรรมที่รักก็คือนักเขียนสตรีที่สามารถตอบสนองความต้องการของรัฐในประเด็นนี้ได้ กรณีงานเขียนของปิลและบทบาทของเธอจึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่า รัฐ (ที่มีบุรุษกุมบังเหียน) เป็นผู้เขียนสคริปต์โดยมีปิลเป็นผู้เล่นบทบาทสนับสนุน เพื่อให้สคริปต์ดังกล่าวประสบความสำเร็จ

แต่สำหรับกรณีของเมา ลำฉางซึ่งเป็นนักเขียนใต้ดินที่ไม่ได้รับใช้รัฐโดยตรงอย่างปิล วัฒนธรรมที่รัก ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐผู้เขียนสคริปต์กับเมา ลำฉางในฐานะพลเมืองของรัฐเป็นสิ่งที่ซับซ้อนกว่านั้น ในฐานะของการเป็นรัฐสังคมนิยม งานเขียนของเมาซึ่งเป็นนวนิยายแนวรัก สืบสวนสอบสวนหรือลึกลับตื่นเต้นไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐเพราะไม่ใช่งานในแนวสังคมนิยมที่รัฐต้องการ รัฐจะกดขี่และริบงานเหล่านั้นไม่ให้เผยแพร่ แต่เรื่องรักๆ ใคร่ๆ ของเมา ลำฉางกลับสนองตอบความต้องการของรัฐในอีกแง่มุมหนึ่งนั่นคือ ภาพสตรีในงานของเมา ลำฉางเป็นตัวแทนของสตรีจากโลกในอดีตก่อนยุคเขมรแดงที่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของผู้่านมาก ชีวิตนางเอกในนวนิยายของเมาช่วยนำผู้อ่านกลับไปหาความรู้สึกสงบ มั่นคง ของโลกในอดีตที่ดีความดีและความชั่วจะมีรางวัลและบทลงโทษที่ชัดเจน นวนิยายของเมาจึงเป็นการช่วยสร้างชาติในอีกทางหนึ่งคือ ช่วยปลอบโยนจิตใจนักอ่านซึ่งส่วนมากเป็นสตรีที่รอดชีวิตจากสงครามให้ม่กังวลใจในการต่อสู้กับชีวิต อย่างไรก็ตาม กรณีเมา ลำฉางเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนอีกอย่างหนึ่งว่าในวาทกรรมชาตินิยม รัฐเป็นผู้กุมบังเหียนทั้งหมดและสตรีต้องเป็นผู้รับใช้หรือตอบสนองสิ่งที่ป็นจินตนาการและความฝันในแบบของรัฐซึ่งก็คือแบบของเพศชายเท่านั้น กล่าวคือ แม้งานของเมา ลำฉางจะรับใช้รัฐโดยไม่รู้ตัวเพราะนางเอกในนวนิยายของเมา ลำฉางคือนางเอกที่เป็นกุลสตรีแนวจารีต และรัฐก็เป็นคนผลิตซ้ำภาพกุลสตรีแนวจารีตโดยนำเอาจุบาบ/สุริมาตีพิมพ์และบรรจุเป็นแบบเรียน แต่การที่เมา ลำฉางเสนอในรูปของนวนิยายครอบครัวหรือนวนิยายรักเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือจินตนาการของรัฐในขณะนั้น รัฐไม่อนุญาตให้จินตนาการแบบอื่นเข้ามาเบียดเบียนนอกจากสิ่งที่รัฐกำหนด งานของเมาจึงทำได้อย่างมากแค่สนองตอบความฝันของคนอ่านในระดับใต้ดินและต้องใช้เวลาอีกนานกว่างานของเธอจะได้รับการยอมรับและขึ้นมาเผยแพร่ตามท้องตลาดทั่วไป และเธอก็ต้องใช้ช่องทางที่รัฐเปิดให้คือจากการประกวดวรรณกรรมที่หน่วยงานรัฐเป็นผู้สนับสนุนในอีกสองทศวรรษต่อมา

กุลสตรีหลัง UNTAC

เขมรถูกนานาชาติโดดเดี่ยวมาเป็นเวลาถึง ๑๕ ปี หลังจากที่เวียดนามยอมถอนกองกำลังออกไป ความทุกข์ทรมานของเขมรก็ปรากฏชัดแก่สายตาชาวโลก กลุ่มที่อยู่ในสภาพยากแค้นและต้องการความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนคือสตรีและเด็ก เพราะเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของระบบตลาดมืดในเขมรอย่างรุนแรงที่สุด ระบบตลาดเสรีกำลังขยายตัวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลัทธิสังคมนิยมปิดฉากลงพร้อมกับการถอนตัวของเวียดนาม ปัจจัยเหล่านี้ทำให้เศรษฐกิจของเขมรที่เริ่มเปิดประเทศและเปิดตลาดของตนเองเป็นไปในทิศทางของการเก็งกำไรและกบฏอาชญากรรมในประเทศไปขยายตามแนวชายแดนเพื่อแลกกับการนำสินค้าฟุ่มเฟือยมาบริโภคและเป็นเศรษฐกิจที่สร้างความรู้ร่ำรวยให้กับคนส่วนน้อยเท่านั้น กฎหมายที่ดินฉบับใหม่ที่อนุญาตให้ประชาชนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำให้เกิดการเก็งกำไรที่ดิน แต่ชนชั้นกลางกลุ่มใหม่ที่เติบโตพร้อมการขยายตัวของเศรษฐกิจและเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอำนาจอยู่ในมือทุกระดับเท่านั้นที่จะได้ประโยชน์จากกฎหมายถือครองที่ดินนี้อย่างเต็มที่ แต่ผู้ที่แทบจะไม่ได้ประโยชน์ใดๆ เลยคือชาวไร่ชาวนาจำนวนมากที่ไร้ความรู้และอำนาจในการต่อรอง เมื่อไม่มีที่ดิน ไม่มีทุนใดๆ เหลืออยู่ ปรากฏการณ์ที่ตามมาคือการหลั่งไหลจากชนบทเข้ามาหางานทำในเมือง ดินแดนแห่งโอกาสซึ่งในความเป็นจริงแล้วแม้แต่ระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานก็ยังให้บริการไม่ทั่วถึง

ในบรรดาผู้ด้อยโอกาสนั้น สตรีฝ่ายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวจะเป็นกลุ่มที่ไร้อำนาจมากที่สุด การสลายตัวของระบบสังคมนิยมและการยกเลิกระบบสหกรณ์รวมในรูปของกลุ่มสามัคคีทำให้สตรีฝ่ายที่ต้องเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวไร้หนทางทำกิน เพราะกลุ่มสามัคคีที่เอื้อประโยชน์ให้สตรีฝ่ายที่ไม่มีแรงงานบุรุษได้ชดเชยความวุ่นวาย จักร และทุนอื่นๆ จากกลุ่มและสามารถทำการผลิตได้ กฎหมายถือครองที่ดินก็ไม่ได้เอื้อประโยชน์ให้สตรีที่ไร้อำนาจเหล่านี้ การอพยพเข้าเมืองมาหางานทำจึงเป็นทางเลือกเดียวที่เหลืออยู่ แต่สตรีชนบทที่ไม่มีความรู้และไม่มีทักษะในการทำงานในภาคส่วนของเมืองไม่มีญาติ ไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีสิ่งใดในมือเลยก็จะพบว่า หากโชคดีพวกเธอจะได้ขายแรงงานในราคาที่ถูกแสนถูก หรือหากมีบุตรสาววัยแรกรุ่น บุตรสาวของเธอก็จะได้งานในสถานบริการที่นำไปสู่การขายบริการทางเพศในที่สุด แต่หากโชคร้ายไม่มีช่องทางใดเลย ทั้งครอบครัวก็ต้องหากินข้างทางจากการเก็บขยะขาย หรือบางครั้งอาจถึงกับต้องคุ้ยหา

อาหารกินจากกองขยะ ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงปัญหาด้านสุขอนามัยพื้นฐาน หรือปัญหาด้านสิทธิที่พวกเขาควรจะได้รับในฐานะพลเมืองของรัฐซึ่งเป็นสิ่งที่ห่างไกลออกไปอีก

การเข้ามาของกลุ่ม UNTAC หมายถึงเม็ดเงินจำนวนมหาศาลจากต่างชาติที่ไหลเข้าสู่ประเทศเขมรชั่วคราว และยังหมายถึงตลาดการค้าประเพณีที่ขยายตัวขึ้นอย่างมากด้วย นอกจากนี้ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติก็หลั่งไหลเข้ามาพร้อมกับโครงการช่วยเหลือเขมรในด้านต่างๆ สตรีคือกลุ่มเป้าหมายหลักของการให้ความช่วยเหลือและพัฒนา แต่เมื่อทำงานร่วมไปได้สักระยะหนึ่งก็พบว่าสิ่งหนึ่งที่เป็นอุปสรรคกับการทำงานเชิงพัฒนานี้คือ การขาดความเข้าใจภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่กำกับชีวิตสตรีเหล่านั้นอยู่นั่นคือแนวคิดกุลสตรีที่ยังมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพของสตรีเขมรและต่อทัศนคติของสังคมเขมรทั่วไป อาทิเช่นช่องว่างทางการศึกษาที่สตรีมีไม่เท่าเทียมบุรุษทำให้สตรีเขมรส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับสภาพกดดันจากการถูกกีดกันและเลือกปฏิบัติในตลาดแรงงาน ได้รับค่าแรงต่ำกว่าบุรุษถึงร้อยละ ๓๐-๔๐ ในขณะที่บุรุษเป็นฝ่ายได้เปรียบเพราะมีอัตราการรู้หนังสือที่สูงกว่า และปัจจัยสำคัญที่ทำให้ช่องว่างดังกล่าวยังคงอยู่คือความเชื่อตามชนบทประเพณีของคนทั้งสังคมที่เห็นพ้องว่า บุรุษควรได้เรียนหนังสือมากกว่าสตรีเพราะบุรุษเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวในขณะที่สตรีต้องดูแลบ้านตามมาตรฐานของจุมบัสสุรี เด็กหญิงหมดโอกาสเดินทางไปเรียนไกลๆ เพราะการอยู่ไกลบ้านหมายถึงการทำให้ครอบครัวเสื่อมเสียชื่อเสียงโดยอัตโนมัติ และเด็กหญิงไม่สมควรเรียนหนังสือมากๆ เพราะอาจทำให้เธอเขียนจดหมายรักกับบุรุษได้ง่าย (Fiske 1995 : 22-23) หรือการที่สตรียังต้องปฏิบัติหน้าที่แม่บ้านแม่เรือนที่ต้องดูแลสมาชิกทุกคนในครอบครัวตามคำสั่งของจุมบัสสุรีฉบับหนึ่งไม่ ทำให้สตรีส่วนใหญ่ต้องทำงานหนักทั้งงานบ้านและงานหารายได้จนทำให้การเข้าร่วมฝึกอบรมพัฒนาความรู้และทักษะต่างๆ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เหล่านี้คือตัวอย่างของวิธีปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีที่กลายมาเป็นเงื่อนไขจำกัดการพัฒนาของสตรีเขมร ในขณะที่สภาพสังคมปัจจุบันก็เรียกร้องให้สตรีต้องออกมาทำงานนอกบ้านมากขึ้นเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว การทำความเข้าใจแนวคิดกุลสตรีในฐานะเป็นภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่กำกับสตรีเขมรอยู่จึงเป็นประเด็นที่องค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มต่างๆ ให้ความสนใจ และนำไปเป็นข้อมูลเพื่อวางแผนโครงการพัฒนาให้เหมาะสมกับความจำเป็นของสตรีต่อไป

การตื่นตัวเรื่องสิทธิมนุษยชนทำให้สิทธิสตรีได้รับความสนใจตามมาอย่าง

กระชั้นชิด สภาพของสังคมเขมรที่สัดส่วนประชากรสตรีมากกว่าบุรุษยิ่งทำให้นานาชาติ
เร่งเสริมความรู้เรื่องเพศสภาพทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค และพยายามผลักดัน
ให้เกิดการพัฒนาอย่างเท่าเทียมทั้งในบุรุษและสตรี ผลของการผลักดันความรู้ดังกล่าว
ปรากฏในนโยบายระดับประเทศเช่นการรับประกันสิทธิสตรีในหลายมิติในรูปของกฎหมาย
หลายๆ มาตราที่รับประกันเรื่องสิทธิและความเท่าเทียมแก่สตรี เช่น ในปี ค.ศ. ๑๙๙๑
รัฐบาลเซ็นลงนามในปฏิญญาสากลว่าด้วยการกำจัดการแบ่งแยกและกีดกันสตรีทุกรูป
แบบ ในรัฐธรรมนูญกล่าวว่ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ รัฐบาลจะจัดตั้งสำนักเลขาธิการว่าด้วยกิจการ
สตรี (Office of Secretary of State for Women's Affairs [SSWA]) เพื่อส่งเสริมสิทธิสตรี
และลดการใช้ความรุนแรงในครอบครัว มาตรา ๒๓ รัฐจะตรากฎหมายประกันความ
เท่าเทียมทั้งในบ้านและที่ทำงานแก่สตรี มาตรา ๗๒ รัฐประกันสิทธิด้านสุขภาพแก่
ประชากรทุกคน มาตรา ๒๕ ประชากรเขมรมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันโดยปราศจาก
การแบ่งแยกและกีดกัน โดยเฉพาะอย่างสิทธิในการเลือกตั้งอย่างเท่าเทียม (Santry 2005
: 157-158) อาจกล่าวได้ว่าในแง่ของการประกันสิทธิทางกฎหมายของสตรีนั้น เขมรเป็น
ประเทศหนึ่งที่ก้าวหน้ามากในภูมิภาคเอเชีย อย่างไรก็ตาม ในระดับปฏิบัติการจริงในสังคม
ผลการพัฒนาสถานะภาพของสตรียังไม่เป็นที่น่าพอใจ เพราะแม้รัฐจะประกันสิทธิทาง
กฎหมายให้อย่างรอบด้าน แต่การบังคับใช้กฎหมายยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมี
ประสิทธิภาพ เนื่องจากกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมายยังไม่หยั่งรากลึก
ในสังคมเขมร การพัฒนาสตรีเขมรให้มีศักยภาพจึงยังเป็นโจทย์ที่รัฐบาล องค์การพัฒนา
เอกชน สังคมเขมร รวมทั้งตัวสตรีเขมรเองต้องร่วมกันแสวงหาคำตอบที่เหมาะสมที่สุด
สำหรับสตรีเขมรต่อไป

สรุป

บนเส้นทางของแนวคิดกุลสตรีจากกำเนิดสู่ปัจจุบัน สิ่งที่มีมองเห็นอย่างเด่นชัด
คือ การวางบทบาทของสตรีไว้ที่การรักษาสถาบันต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกับครอบครัว สังคม
หรือประเทศชาติ โดยมีแนวคิดกุลสตรีเป็นเครื่องมืออันทรงพลังของรัฐเพื่อขับเคลื่อนสตรี
ให้ดำรงบทบาทตามที่รัฐและสังคมต้องการ

ข้อเรียกร้องที่รัฐมีต่อสตรีเขมรให้เป็นทั้งประชากรที่มีคุณภาพในการรับมือกับ
สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ รวมทั้ง

ยังคงบทบาทของการเป็นผู้เก็บรักษาและถ่ายทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชนชาติไว้ หากมองด้วยสายตาของคนภายนอกประเทศจะเห็นภาพของสตรีที่ถูกกดทับจากอำนาจที่ใหญ่กว่าไม่ว่าจะเป็นอำนาจของชนบธรรมนิยมประเพณีหรืออำนาจจากรัฐในยุคใดๆ ก็ตาม เพื่อให้สตรีเป็นกำลังหลักในการรักษาสถาบันครอบครัวและสังคมในระบบปิตาธิปไตยให้ดำรงอยู่ต่อไป แต่หากพิจารณาจากเงื่อนไขเฉพาะทางประวัติศาสตร์และทางการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นในประเทศเขมร ข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งที่เห็นคือ สตรีเป็นกลุ่มหลักของผู้รอดชีวิต จะโดยตั้งใจและด้วยความเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ชีวิตของสตรีเขมรก็ผูกพันอยู่กับหน้าที่ที่รัฐและสังคมเรียกร้องพวกเธอ ทั้งการสร้างชาติ ช่อมชาติ การดำรงรักษาอัตลักษณ์ทางสังคมและทางเชื้อชาติไว้ รวมทั้งบทบาทของการเป็นผู้สืบเผ่าพันธุ์เขมรให้ดำรงอยู่ด้วย

กระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั่วโลกทั้งกระแสโลกาภิวัตน์ ความตื่นตัวในเรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรี กำลังเป็นโจทย์ใหม่ที่เข้ามาร่วมตั้งคำถามกับบทบาทและสถานภาพของสตรีเขมร โดยเฉพาะบรรทัดฐานในการวัดคุณค่าของสตรีซึ่งก็คือแนวคิดกุลสตรีแนวชนนิยมว่าบรรทัดฐานดังกล่าวยังคงเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับสตรีเขมรหรือไม่ ในเมื่อสถานการณ์ของประเทศเขมรเองในยุคปัจจุบันก็เปลี่ยนโฉมหน้าไปจากประเทศที่ถูกรุ่นไปด้วยคว้นสงครามมานานพอสมควร การที่สตรีเขมรได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ก็เป็นปัจจัยภายในอันสำคัญที่ทำให้สตรีเขมรตื่นตัวกับการทบทวนบทบาทและสถานภาพของตนเอง คำถามดังกล่าวเพิ่งเริ่มต้นให้สตรีเขมร สังคม และรัฐเป็นผู้ร่วมกันหาคำตอบซึ่งไม่น่าจะมาถึงในระยะเวลานี้แน่ แต่สตรีเขมรเองคงตั้งความคาดหวังไว้ว่าเสียงของเธอจะเป็นเสียงที่ตั้งขึ้นจนสามารถเจรจาต่อรองกับรัฐและสังคมให้พวกเธอปฏิบัติหน้าที่ในฐานะภรรยาที่ดี มารดาที่ดี พลเมืองที่ดี โดยที่พวกเธอไม่จำเป็นต้องแบกรับภาระต่างๆ และกดทับความเป็นมนุษย์ของเธอในฐานะปัจเจกบุคคลมากเกินไป

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๐ (๒๕๕๑) ฉบับที่ ๒ ๒๕๕

Amratisha, Klairung. **บรรณานุกรม** *The Cambodian Novel : A Study of its Emergence and Development.* Ph.D. Dissertation, University of London, School of Oriental and African Studies, 1998.

ภาษาไทย

งวน ญิล. **จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมร**. แปลโดย ภูมิจิต เรืองเดช.

บุรีรัมย์ : โครงการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘, ๒๕๔๘.

แซนเลอร์, เดวิด. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. แปลโดย พรรณงาม เถ้าธรรมสารและคนอื่นๆ.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖.

ภาษาอังกฤษ

Amratisha, Klairung. *"The Cambodian Novel : A Study of its Emergence and Development."*

Ph.d. Dissertation, University of London, School of Oriental and African Studies, 1998.

Enloe, Cynthia. **Bananas, Beaches, and Bases : Making Feminist Sense of International Politics**. Berkeley, CA : University of California Press, 1990.

Fiske, B Edward. **Using Both Hands : Women and Education in Cambodia**. Manila : Asian Development Bank, 1995.

Kate, Frieson G. *"In the Shadow : Women, Power and Politics in Cambodia."* Occasional papers # 26, Canada, UVic Center for Asia-Pacific Initiatives, 2000.

Ledgerwood, Judy. *"Changing Khmer Conceptions of Gender : Women Stories and the Social Order."* Ph.D. Dissertation, Cornell University, 1990.

Santry, Petre. *"When Apsaras Smile. Women and Development in Cambodia 1990-2000 : Cultural Barriers to Change."* Ph.D. Dissertation, School of Education Faculty of Human Development Victoria University, 2005.

ภาษาเขมร

แกม บุญณา. **"พิการเพราะชาติเป็นเรื่องสูงส่งยิ่งนัก."** จุลสารนารีปฏิวัติตกมพูชา ๖ (๑๙๘๗) : ๓๑-๓๒.

ฌึง หก ดี. ทัศนภาพ พุทโธ ไน อภัสสรสาสูตรแฆมร. Paris : L' Harmattan, 1997.

_____ . มาลีบทอภัสสรสิลุปิแฆมรสตวตษที่ ๑๙. Paris: L' Harmattan, 2003.

บัล วัฒนาริรักรั. สัมภาษณ์, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๙.

รตนมาลี. “เกียรติยศของฉัณร่วมกับฝีมือของพี่น้องกรรมกรทั้งหมด.” จุลสารนาริ
รัฐฐานิภณเพญ ฉบับพิเศษ (มกรา ๑๙๘๖) : ๘, ๑๒.